

SANIĞIN İDDİA TANIKLARININ BEYANLARININ DOĞRULUĞUNU TEST ETME HAKKI

(Right of the Accused to Examine the Accuracy of the Statements of Prosecution Witnesses)

Hakan KARAKEHYA*

ÖZET

AİHS'nin 6/3/d maddesine göre; “*iddia tanıklarını sorguya çekmek veya çektirmek,...*” adil yargılanma hakkı kapsamında sanığa tanınması gereken minimum haklardandır. Bu bağlamda sanığın, hakkında gerçekleştirilen yargılama faaliyeti sırasında tanıklara soru yöneltebilmesi, adil bir yargılamanın yapılabilmesi bakımından zorunludur.

Sanığın iddia tanıklarıyla yüzleşebilmesi ve beyanlarının doğruluğunu test edebilmesi, savunma bakımından çok önemlidir. Bu şekilde sanık, aleyhindeki tanık beyanlarının zayıf noktalarını ortaya koyup mahkeme huzurunda onların güvenilirliğini test edebilecek, sorduğu sorularla kendi lehine sonuçlar ortaya çıkartabilecek ve yargılama makamının uyumsuzluk konusu olayı sadece iddianın ileri sürdüğü şekliyle algılamasını önleme imkanına sahip olacaktır. Savunmaya tanınan bu hakkın amacı AİHM tarafından, tanığın inandırıcılığını sarsmak ve onun güvenilirliğini denetlemek olarak tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Tanık beyanlarının doğruluğunu test etme hakkı, Adil yargılanma hakkı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Deliller, Ceza muhakemesi hukuku.

Abstract

According to the ECHR 6/3/d; “*to examine or have examined witnesses against him*” is recognized under the fair trial right of accused. Therefore it is a necessity for a fair trial that the accused have occasion to ask questions to the witnesses in the trial.

To be able to face with prosecution witnesses and examine accuracy of their expressions is vital importance for defense. So the accused can identify

* Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

the weak points of witness's statements, examine their reliability in front of the court, produce the results in his favor with asked questions and have occasion to prevent that the judges perceive the judicial problem only in accordance with the claims of prosecution. The purpose of this right given to defense is recognized by the ECHR, as undermine the credibility of the witness and control his reliability.

Keywords: Right to examine accuracy of the statements of the witness, Right to fair trial, European convention of human rights, Evidences, Criminal procedure law.

GİRİŞ

Sanığın, hakkında gerçekleştirilen yargılama faaliyeti sırasında tanıklara soru yöneltebilmesi, onlarla yüzleşebilmesi ve böylelikle onların beyanlarının doğruluğunu test etme imkanına sahip olması adil yargılanma hakkının bir gereğidir. Nitekim adil yargılanma hakkını düzenleme altına alan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS'nin) 6/3/d maddesinde, sanığın bu hakkı açıkça teminat altına alınmıştır. Söz konusu düzenlemeye göre, “*iddia tanıklarının sorguya çekmek veya çektirmek, savunma tanıklarının da iddia tanıklarıyla aynı koşullar altında çağrılmasının ve dinlenmesinin sağlanmasını istemek*” adil yargılanma hakkı kapsamında sanığa tanınması gereken minimum haklardandır.

Bu hak, köken itibarıyla Anglo-Sakson hukukundan gelen çelişmeli muhakeme ve *silahların eşitliği* ilkelerine dayanmaktadır. Hatta 6. maddede açıkça belirtilmeyen ve Sözleşme organlarının söz konusu maddenin 1. fıkrasındaki genel ilkeden (hakkaniyete uygun yargılanma hakkı) hareketle ortaya koydukları ilkelerden olan çelişmeli muhakeme ve silahların eşitliğini, 6. maddede tam olarak olmasa da, en açık biçimde yansıtan düzenlemenin (d) bendi olduğu söylenebilir.¹ Genel olarak söz konusu düzenleme; “*iddia tanıklarının sorguya çekme veya çektirme hakkı*” ve “*savunma tanıklarının da iddia tanıklarıyla aynı koşullar altında çağrılmasının ve dinlenmesinin sağlanmasını isteme*” olmak üzere iki alt hakkı içermektedir.²

¹ Mahkemenin 3. fıkranın (d) bendini değerlendirirken, 1. fıkradaki genel ilke ile birlikte ele aldığı ve muhtemelen tüm delil araçlarını da kapsar şekilde yorumladığı görülmektedir. Feyyaz GÖLCÜKLÜ, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Adil Yargılanma”, in: **AÜSBF Dergisi-İlhan Öztürk'a Armağan**, 1994/1-2, s.227

² Konuyu bu şekilde ikiye ayırarak ele almamızdaki en önemli gerekçelerden birisi de söz konusu fıkrada bu iki hususun ayrı ayrı vurgulanarak düzenlenmiş olmasıdır. Nitekim AİHS m.6/3/d bağlamında sanığa sağlanan imkanlar bakımından tanıklık iki boyutlu olarak düzenlenmiştir. Bu boyutlardan birincisi aleyhindeki tanıkları sorguya çekmek ve çektirmek, ikincisi ise lehine tanık gösterebilmektir. Burak GEMALMAZ, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Çapraz Sorgu”, in: **Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2004, s.398; Aynı yönde bkz. Christoph GRABENWARTER, “Yargılama Güvenceleri-Adil Yargılama Hakkı (İHAS Md.6)”, in: **Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku**, (Çev. Osman Can), Seçkin Yayınevi, Ankara 2004, s.237.

Bu çalışmada, AİHS m. 6/3/d'de bahsi geçen iki alt haktan birisi olan, “*iddia tanıklarının sorguya çekmek veya çektirmek*,” ya da daha açık ifadeyle “*iddia makamı tanıklarının beyanlarının doğruluğunu test etme*” hakkı ele alınacaktır. Hakkın dayandığı çelişmeli muhakeme ve silahların eşitliği ilkelerinin içeriğinin ortaya konulması, hakkın kapsamının ve savunma bakımından öneminin belirlenmesi, hakka ilişkin ortaya çıkan istisnaların tespiti ve tanık beyanının esaslı delil olmasının bu istisnalara etkisinin açıklanması, çalışma kapsamında incelenecek başlıca konulardır. Teorideki farklı görüşlerden ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarından faydalanmak suretiyle kişisel tespitlerimizin ortaya konulması ise çalışmada kullanılacak temel yöntemi oluşturmaktadır.

1. ÇELİŞMELİ MUHAKEME VE SİLAHLARIN EŞİTLİĞİ İLKELERİ

Saniğin, *iddia tanıklarının sorguya çekmek veya çektirmek, savunma tanıklarının da iddia tanıklarıyla aynı koşullar altında çağrılmasının ve dinlenmesinin sağlanmasını isteme* hakkı çelişmeli muhakeme ve onun ayrılmaz bir parçasını oluşturan silahların eşitliği ilkelerinin temel bir yansımasıdır.³ Nitekim iddia makamıyla karşılıklı olarak tanık gösterip, tanıklara soru sorabilmek çelişmeli muhakemenin, bunu iddia makamı ile eşit koşullar altında gerçekleştirebilmek ise silahların eşitliğinin bir gereğidir. Bu bağlamda iddia tanıklarının beyanlarının doğruluğunu test etme hakkının kapsamını belirlerken, çelişmeli muhakeme ve silahların eşitliği ilkelerine ilişkin bazı temel bilgilerin verilmesi, konunun sistematik bütünlüğünün sağlanması bakımından yararlı olacaktır.

Modern ceza muhakemesinin en önemli gereklerinden olan çelişmeli muhakeme *ilkesinin* temelleri, antik dönemde gerçekleştirilen düello muhakemesine dayanmaktadır.⁴ Bu itibarla antik dönem common-law sistemindeki düello usulüyle günümüzdeki muhakeme usulü benzerlikler göstermektedir. Hatta ahlaki olarak

³ Kai AMBOS, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Yargılama Hakları - Silahların Eşitliği, Çelişmeli Önsoruşturma ve AİHS m.6,” (Çev. Yener Ünver) in: **Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2004, s.37.

⁴ “*Siz yargıçlar, şunu duyun ki; bugün ne bir şey yedim ne de içtim, üzerimde ne bir kemik, taş, ot ve ne de her hangi bir büyü, sihri ya da efsun var...*” Her iki tarafın birbirine söylediği bu sözlerle başlayan düelloda, suçlayan ve suçlanan zırhlarını giyer, en iyi atlarına biner, birbirlerine karşı mızraklarını yüksek tutarak saldırır ve hayatları için kavga ederlerdi. Düello şafak sökerken başlar ve genellikle taraflardan biri ölüncüye kadar sürerdi. Kaybeden kimse, düello meydanında hazır bulunan hakimlerce hüküm ilan edilirken, aşağılayıcı ve kötüyü bir terim olan “bağışlanmak için yalvaran-ödlek” (craven) olarak zikredilmekteydi. Düelloda tanrısal adaletin, yalan söyleyen tarafın cezalandırılmasını garantileyeceği kabul edilirdi. Ayrıca sert kurallara bağlanmışlık da taraflardan herhangi birisinin zırh ya da silah bakımından bir avantaj sağlamasına engel olmaktaydı. Düello edenlerden her birisi bir kat zırh giyer, dizden aşağısı çıplak şekilde sadece iki sandalet kullanır, kafası ve dirseklere kadar kolları açık olurdu. Kullanılan silahlar ise, sadece mızrak veya bir arşın uzunluğunda delici bir silah ile dört köşeli ve deriden yapılmış bir kalkandan ibaretti. Jay Sterling SILVER, “Equality of Arms and the Adversarial Process: A New Constitutional Right”, in: **Wisconsin Law Review**, 1990, s.1007 vd.

aydınlanmış günümüz ceza muhakemesinin neticede düellonun yerini aldığı söylenebilir.⁵ Bugünkü ceza adaleti sistemi de (özellikle anglo-amerikan hukuk sistemlerinde), gerçeğin, muhakemenin tarafları arasındaki kıyasıya mücadeleden daha doğru bir şekilde ortaya çıkacağı varsayımına dayanmaktadır.⁶ Bu mücadelenin eşit koşullarda gerçekleştirilebilmesi için de, muhakemenin tarafları kural olarak, eşit yetki ve imkanlarla donatılmaktadırlar. Nitekim tarafların eşit silah ve zırhlara sahip olması düellonun da en önemli özelliklerinden biriydi.⁷

AİHM, çelişmeli muhakeme ve silahların eşitliği ilkelerini Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinde güvence altına alınmış olan adil yargılanma hakkının önemli bir gereği olarak kabul etmektedir.⁸ Sözleşme'nin 6/1. maddesin-

⁵ Fiziksel düello metodu da bir tip çelişme sistemidir; tıpkı şekli açıdan başkanlık seçimlerinde, futbol maçlarında ve benzer birçok olayda olduğu gibi. Bu olayların tamamında sonuca etki edecek bir yarışma söz konusudur. Gary GOODPASTER, "On the Theory of American Adversary Criminal Trial", *The Journal of Criminal Law & Criminology*, Vol. 78, No:1, 1987, s.119

⁶ SILVER, s.1009.

⁷ Hakan KARAKEHYA, "Ceza Muhakemesinde Maddi Gerçek", in: *Eskişehir Barosu Dergisi*, Haziran 2006, s.100.

⁸ Any. m.90/son kapsamında Türkiye'nin taraf olduğu, usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve hürriyetlere ilişkin uluslararası sözleşmelerden olan AİHS'nin adil yargılanma hakkını düzenleyen 6. maddesi şu şekildedir:

1. Herkes, gerek medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili nizalar, gerek cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamalar konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından davalısının makul bir süre içinde, hakkaniyete uygun ve açık olarak görülmesini isteme hakkına sahiptir. Hüküm açık oturumda verilir; ancak, demokratik bir toplumda genel ahlak, kamu düzeni ve ulusal güvenlik yararına, küçüklerin korunması veya davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde veya davanın açık oturumda görülmesinin adaletin selametine zarar verebileceği bazı özel durumlarda, mahkemenin zorunlu göreceği ölçüde, duruşmalar dava süresince tamamen veya kısmen basına ve dinleyicilere kapalı olarak sürdürülebilir.

2. Bir suç ile itham edilen herkes, suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar suçsuz sayılır.

3. Her sanık en azından aşağıdaki haklara sahiptir:

- a) Kendisine yöneltilen suçlamasının niteliği ve nedeninden en kısa zamanda, anladığı bir dille ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek;
- b) Savunmasını hazırlamak için gerekli zamana ve kolaylıklara sahip olmak;
- c) Kendi kendini savunmak veya kendi seçeceği bir avukatın yardımından yararlanmak ve eğer avukat tutmak için mali olanaklardan yoksunsa ve adaletin selameti gerektiriyorsa, mahkemeye görevlendirilecek bir avukatın para ödemeksizin yardımından yararlanabilmek;
- d) İddia tanıklarını sorguya çekmek veya çektirmek, savunma tanıklarının da iddia tanıklarıyla aynı koşullar altında çağrılmasının ve dinlenmesinin sağlanmasını istemek;
- e) Duruşmada kullanılan dili anlamadığı veya konuşmadığı takdirde bir tercümanın yardımından para ödemeksizin yararlanmak.

<http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/3BAA147F-29C9-48CE-AF64 FB85A86B2433/0/TurkishTurc.pdf>

İngilizce metin için ayrıca bkz. <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D5CC24A7-DC13-4318-B457-5C9014916D7A/0/EnglishAnglais.pdf>

Bunun dışında adil yargılanma hakkı, Anayasamızın 36. maddesinde ve Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin (BMMS'nin) 14. maddesinde güvence altına alınmıştır.

Adil yargılanma hakkının, uluslararası alandaki gelişimi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gösterilen

de belirtilen *davanın hakkaniyete uygun olarak dinlenmesi* (fair hearing) kavramı, AİHM tarafından genel bir ilke olarak ele alınmış ve bu genel ilkeye dayanılarak, Sözleşme’de açıkça belirtilmeyen bazı haklar da adil yargılanmanın bir gereği olarak ortaya konulmuştur.⁹ AİHM’nin adil yargılanma (fair trial-faires Verfahren) kavramının doğasında olan ve onun ayrılmaz parçası olarak kabul ettiği haklardan (*rights inherent in the notion of fair trial*) en önemlileri ise çelişmeli muhakeme ve silahların eşitliği ilkelerine ilişkin haklardır.¹⁰ Esser’e göre, Sözleşme organlarının bu şekilde adil yargılanma hakkına ilişkin genel ilkeyi geniş yorumlayarak, 6. maddede açıkça belirtilmeyen bir takım hakları da ortaya koymuş olmaları, son yıllarda Avrupa hukukuna yaptıkları en önemli katkıdır.¹¹

Çelişmeli muhakeme ve silahların eşitliği ilkeleri, birbirlerinden farklı içeriğe sahip olmakla birlikte; aynı zamanda da yakından ilişki içerisindedirler.¹² Silahlarda eşitlik olmadan tam bir çelişmenin gerçekleşmesi mümkün olmazken; çelişme olmadan da eşit silahlara sahip olmanın bir anlamı kalmamaktadır. Nitekim taraflardan birisinin diğerine göre avantajlı duruma geldiği bir muhakemede gerçek anlamda bir çelişme gerçekleşmemiş demektir. Bu durum, düelloda, taraflardan birine silah verip diğerine vermeksizin, iki tarafı düello ettirmeye benzemektedir. Bu iki kişi arasında ortaya konulan mücadele nasıl adil bir düello değilse; muhakemede ta-

---

yoğun gayretler sonucu sağlanabilmiştir. Bu bağlamda bu hakkın uluslararası alanda İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra tanınmaya başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. David HARRIS, “The Right To A Fair Trial In Criminal Proceedings As A Human Rights”, **International and Comparative Law Quarterly**, 16, 1967, s.352. Bununla birlikte adil yargılanma hakkının ilk nüvelerini, Baronlarla Kral John’un karşı karşıya gelmeleri sonucu imzalanan ve kralın yetkilerini yazılı şekilde kısıtlayan, 1215 tarihli Magna Charta’ya kadar dayandıranlar vardır. Magna Charta’yla birlikte İngiltere’de oluşan, halkın kendi hakları için mücadele etmesi düşüncesi, zamanla Kıta Avrupa’sına ve göçlerle birlikte Amerika’ya da yayılarak adil yargılanma hakkının pozitif hukuka aktarılmasının zeminini oluşturmuştur. Ronald BANASZAK SR., **Fair Trial Rights of Accused**, Greenwood Pres, London 2002, s.VII vd. Bu bağlamda fair trial kavramının temelini, Anglo-Sakson hukukundaki “due process of law” kavramı oluşturmaktadır. Bu kavram Fransız hukukundaki “proces de lei” teriminden kaynaklanmakta olup, Fransız hukukuna da 1354 yılında, 1215 tarihli Magna Charta’dan alınmıştır. Daha sonraları kavramın 17. yüzyılda hakim Edward Coke tarafından ele alınıp geliştirildiği görülmektedir. Friedrich-Christian SCHROEDER, “Ceza Muhakemesinde Fair Trial İlkesi”, **Ceza Muhakemesi Hukukunda Fair Trial**, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul 1999, s.4. Uluslararası sözleşmelerde ve hukuk metinlerinde yer almadan önce, adil yargılanma terimi, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Amerika’da bazı mahkeme kararlarında da görülmeye başlanmıştır. Danny J. BOOGS, “The Right to Fair Trial”, **University of Chicago Legal Forum**, 1998, s.3.

⁹ GÖLCÜKLÜ, s.218; Gerek İngilizce gerekse Fransızca metinde hakkaniyete uygun yargılanmanın karşılığı olarak kullanılan terimler oldukça dar kapsamlıdır. Ancak Sözleşme organları bu dar terimleri çok önceden terk etmiş ve içtihatlar yoluyla adil yargılanmaya ilişkin temel ilkeyi geliştirmiştir. Robert ESSER, **Auf dem Weg zu einem europäischen Strafverfahrenrecht**, De Gruyter Rechtswissenschaften Verlags, Berlin 2002, s.402.

¹⁰ ESSER, s.401.

¹¹ ESSER, s.400.

¹² AMBOS, s.27.

raflardan birine avantajlı bir durum sağlanması suretiyle gerçekleştirilen muhakeme de adil olmayacaktır. Bununla birlikte, taraflar arasında eşitliğin sağlanması da her halükarda, çelişmeli muhakemenin gereklerinin tam olarak sağlandığını göstermez. Nitekim kendilerine savunma ve iddiada bulunma bakımından gerekli imkanlar tanınmayan taraflar arasında bir eşitlik vardır. Ancak böyle bir durumda da tarafların birbirleriyle gerçek anlamda çelişmesi ve adil bir muhakeme yapılması mümkün olmaz. Dolayısıyla silahlarda eşitliğin ihlal edilmediği bazı hallerde de çelişmeli muhakeme ilkesine aykırılık söz konusu olabilecektir.

AİHM, bu iki kavram arasındaki yakınlık nedeniyle silahların eşitliği ve çelişmeli yargılama ilkelerini birlikte ele almakta, bazen de bu iki kavramı birbirinin yerine kullanmaktadır.¹³ Doktrinde ise genelde, çelişmeli muhakeme, silahlarda eşitliğin bir gereğiymiş gibi kabul edilmekte; AİHM içtihatlarında da bu yönde ifadelerle rastlanmaktadır.¹⁴ Ancak kanaatimizce bu kabul ediş doğru değildir. Birbiriyle yakından ilişkili bu iki kavramdan birisini daha geniş kapsamlı kabul etmek gerekirse, bu kavram çelişmeli muhakeme olmalıdır. Çünkü silahların eşitliği çelişmenin adil ve gerektiği şekilde olması için kabul edilmiş bir ilkedir.¹⁵ Buna karşın silahların eşitliği sağlansın diye çelişmeli muhakemenin kabul edildiğini varsaymak, gerek mantık kurallarına gerekse her iki kavramı ortaya çıkartan tarihsel gelişime aykırılık teşkil etmektedir.

Bu iki ilkeye ilişkin genel ve net bir ifade AİHS'nin adil yargılanma hakkını düzenleyen 6. maddesinde yer almamaktadır. Bununla birlikte çalışma konumuzu da oluşturan, 6. maddenin 3. fıkrasının (d) bendinde açıkça düzenlenen *iddia tanıklarının sorguya çekme veya çektirme, savunma tanıklarının da iddia tanıklarıyla aynı koşullar altında çağrılmasını ve dinlenmesini istemeye ilişkin hak*, çelişmeli muhakeme ve silahların eşitliği ilkelerinin temel bir yansımasıdır.

Muhakeme hukukunda hükmün özelliği onun kolektif verilişidir. Kolektif hüküm vermenin metodu ise, muhakeme faaliyetine katılacak olanların düşüncelerini karşılıklı olarak bildirebilmelerini, böylelikle süjelerin birbirlerinin düşüncelerini öğrenebilmelerini ve birlikte düşünebilmelerini ifade eden çelişme yöntemidir. Muhakeme hukuku bağlamında çelişme; iki veya daha fazla kişinin karşılıklı olarak görüşlerini ortaya koymasını ifade eder.¹⁶ Bu itibarla ceza muhakemesinde çelişme iddia, savunma ve yargılama makamlarını işgal eden süjeler arasında ortaya çıkmaktadır. İddia makamı, ceza davasında tezi oluşturan isnadı ortaya koyar, savunma

¹³ Sibel İNCEOĞLU, **İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı**, Beta Yayınevi, İstanbul 2002, s.236.

¹⁴ Bkz. ESSER, s.400; İNCEOĞLU, s.241.

¹⁵ Aynı yönde bkz. SILVER, s.1037

¹⁶ Nurullah KUNTER-Feridun YENİSEY-Ayşe NUHOĞLU, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Arıkan Yayınevi, İstanbul 2006, s.39 vd.; Selahattin KEYMAN, **Ceza Muhakemesinde Savcılık**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1970, s.25.

makamı savunmasını yapmak suretiyle antitezi oluşturur, yargılama makamı ise bu tez ve antitezin çarpışmasından senteze, bir başka deyişle gerçeğe ve hükme ulaşır.¹⁷

Muhakemeye ilişkin birçok hak çelişmeli muhakeme yöntemi ile yakından ilişkilidir. Örneğin, müdafiden faydalanma hakkının bir gereği olarak ortaya çıkan, sanıkla müdafî arasındaki ilişkinin dokunulmazlığı ilkesi, bu ikisi arasında yapılacak tam ve dürüst bir tartışmayı teşvik etmek suretiyle, sanığın iddia karşısında en güçlü olduğu pozisyonun tespitine hizmet eder.¹⁸

Çelişmeli muhakeme ilkesi, dava sırasında mahkemenin kararını etkilemek amacıyla sunulan delil ve mütalaalar hakkında bilgi sahibi olma ve bunlar hakkında karşılıklı yorum yapma hakkının taraflara tanınmasına hizmet etmektedir.¹⁹ Eğer sanığın veya müdafîin herhangi bir delil konusunda beyanda bulunma hakkına riayet edilmezse, bu çelişmeli muhakeme ilkesinin ihlali ve savunma hakkının kısıtlanması sonucunu doğuracağından adil yargılanma hakkına aykırılık teşkil edecektir.

AİHM, çelişmeli muhakemeye ilişkin şartın yerine getirilebilmesinde devletlerin çeşitli yöntemler benimsemesini makul karşılamaktadır. Bununla birlikte hangi yöntem benimsenirse benimsensin, tarafların birbirlerinin uyumsuzluğa ilişkin mütalaalarından ve dosyada yer alan delillerden haberdar olmaları, bunlar hakkında yorum yapabilme olanağına sahip bulunmaları gerekir.²⁰ Bu bağlamda çelişmeli ilkesi, asıl kaynağını teşkil eden Anglo-Sakson hukukundaki taraf muhakemesi içerisinde gerçekleştirilebileceği gibi; kıta Avrupası hukukunda kabul edilen re'sen araştırma ilkesi temelinde de hayat bulabilir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, işbirliği sistemini kabul eden ülkemizdeki çelişmeli muhakeme anlayışı ile Amerikan hukuk sistemindeki çelişmeli muhakeme (adversarial system-kontradiktörisches Modell) anlayışı birbirinden farklıdır.²¹ Her

¹⁷ Nevzat TOROSLU-Metin FEYZİOĞLU, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Savaş Yayınevi, Ankara 2006, s.21; “CMK, iyi hazırlanmış bir dosyayla duruşmaya başlanmasını, duruşmanın mümkün olduğunca kesilmeksizin devam etmesini, taraflara doğrudan doğruya soru sorma hakkı vermek suretiyle, onların aktif bir şekilde muhakemeye katılmalarını, böylece sözlülük ilkesinin ve çelişmeli yönteminin hayata geçirilmesini amaçlamıştır.” Metin FEYZİOĞLU, “5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu Hakkında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler,” in: **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, S. 62, Ocak/Şubat 2006, s.28.

¹⁸ SILVER, s.1036. vd.

¹⁹ “Çelişmeli yargılama, tarafların, diğer tarafça sunulan delil veya dosyada yer alan mütalaalar hakkında, bilgi sahi olma ve bunlar hakkında yorum yapma imkanına sahip olması demektir.” Ruiz-Mateos / İspanya; İNCEOĞLU, s.242.

²⁰ İNCEOĞLU, s.243; Brandstetter/Avusturya: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en> adresinden kararın İngilizce metnine ulaşılabilir. Başvuru no: 11170/84; 12876/87; 13468/87; karar tarihi: 28.08.1991.

²¹ Amerikan çelişmeli muhakeme sistemi, muhakemenin tarafları arasında uyumsuzluk konusu olayı anlatma rekabeti ve bu anlatılanları belirli kurallara bağlı olarak yorumlanması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Taraflar, uyumsuzluk konusu olaya ilişkin görüşlerini tarafsız ve pasif durumda bulunan dinleyici kitlesine sunar. Bu dinleyici kitlesi aynı zamanda olaya ilişkin anlatılanlar temelinde cezai

iki anlayışta da tarafların kendi delillerini muhakemede rahatlıkla ileri sürebilmeleri, kendilerini ilgilendiren hususlarda bilgilendirilmeleri, karşı tarafın tanıklarına da soru yöneltebilmeleri gibi çelişmeyi gerçekleştirecek hususlarda bir aynılık görülürken, bizdeki anlayıştan farklı olarak Amerikan sisteminde hakimnin (jürinin) mümkün olduğunca bir hakem konumunda olması ve tarafların arasındaki çelişmeye herhangi bir müdahalesinin olmaması, tarafların her birinin kendi tanığını kendisinin öncelikli olarak sorgulaması çelişmeli muhakemenin en önemli gerekleri olarak kabul edilmektedir.²² Bu itibarla Amerikan ve İngiliz ceza muhakemesindeki çelişme yöntemi bir taraf muhakemesi şeklinde ortaya çıkarken, kıta Avrupa'sı hukuk sisteminde taraflar arasındaki çelişmeye imkan tanımakla birlikte, kullanılan bu yöntem hiçbir şekilde muhakemeyi bir "taraf" muhakemesine dönüştürmemektedir.²³

Çelişmeli muhakemenin etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi, ancak silahların eşitliği ilkesinin hayata geçirilebilmesiyle mümkün olabilmektedir. Bu itibarla savunma ile iddia aşağı yukarı eşit bir konumda olmalı ve her iki taraf da muhakemede en güçlü oldukları hususları rahatlıkla ileri sürme imkanına sahip bulunmalıdır.²⁴

Silahların eşitliği ilkesi AİHS'nin 6. maddesinin bir gereği olarak ilk kez Neumeister / Avusturya davasında açıkça ifade edilmiş, bu davadan sonra da hakkaniyete uygun yargılamanın en önemli gereklerinden biri olarak kabul edilmiştir.²⁵ Özellikle ceza davaları bakımından silahların eşitliği ilkesi savunmanın iddia makamı ile eşit bir şekilde davasını hazırlama ve sunma konusunda makul olanaklara sahip olmasını güvence altına almaktadır.²⁶

sorumluluk açısından bir değerlendirme yapmak suretiyle karar merci olarak hareket etmektedir. Sistemin genel özellikleri şu şekildedir: Maddi gerçek diyalektik olarak karmaşık bir ikna süreci sonucunda ortaya çıkarılır. Dava, ortak bilgilerin karşılıklı ve çelişik iki farklı yorumuyla şekillenen heyecanlı bir rekabet şeklinde ilerler. Karar mercii, örneğin hukuki eğitim almamış kişilerden oluşturulan jüri, her iki taraftan anlatıldığı şekliyle olayı dinler ve cezai sorumluluk bakımından değerlendirir. Neredeyse daima avukatlar (attorneys) tarafından yönlendirilen taraflar, delillerin sunumunu kontrol eder ve yönetirler. Taraflar ve avukatlar fikri ve ahlaki olarak maddi gerçeği ortaya koymak veya diğer taraf bakımından da adaleti gerçekleştirmekten daha ziyade rekabeti kazanma yükümlülüğü altındadırlar. GOODPASTER, s.120.

²² Bu konuda bkz. Klaus VOLK, **Grundkurs StPO**, C.H. Beck Verlag, München 2005, s.95; KEYMAN, s.33 vd.; SILVER, s.1033 vd.; Claus ROXIN, **Strafverfahrensrecht**, C.H. Beck, München 1998, s.114 vd.

²³ ROXIN, s.116

²⁴ SILVER, s.1037; Özellikle Kıta Avrupası hukuk sistemi bakımından silahların eşitliği, iddia ve savunma makamlarına sunulan muhakeme olanaklarının dengeli olmasını, bu dengenin sanık aleyhine bozulmamasını ifade eder. Olması gereken yetkiler arasında eşitlik değil; karşılıklılık bulunmasıdır. Taraflar arasında eşitlik özel hukuk davalarında söz konusudur. Ceza muhakemesinde ise savcı ve sanığın yetkilerinin karşılıklı olması aranır. Nur CENTEL-Hamide ZAFER, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Beta Yayınevi, İstanbul 2011, s.201.

²⁵ İNCEOĞLU, s.212; Neumeister / Avusturya: Kararın Türkçe çevirisi için bkz. <http://ihami.ana-dolu.edu.tr/aihmogoster.asp?id=18>.

²⁶ ULUSLARARASI AF ÖRGÜTÜ, **Adil Yargılanma Hakkı**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.173.

İlkenin sanıklar ile iddia makamı arasındaki şekli usuli eşitliği ifade eden ilk anlayış biçimi, 80'li yılların ortasında daha da geliştirilmiştir. Mahkemenin, Borgers / Belçika kararında da vurguladığı şekliyle²⁷, modern anlayışa göre bu ilke, bir tarafın, olayı, diğer tarafa karşı kendisini olumsuz bir konuma sokmayacak koşullar altında açıklayabilmesini ifade etmektedir.²⁸

Acaba silahların eşitliği ilkesi neyi gerektirmektedir? Bir başka deyişle eşit olması gereken nedir? Öncelikle bu ilke, her iki tarafta yer alan kişilerin, özellikle de müdafii ve savcının, muhakeme sürecine ilişkin eşit yetenek ve tecrübeye sahip olmaları gereğini ifade etmez. Ayrıca bu ilke, hukuk düzenince gerekli görülen minimum düzeydeki hukuki desteğin ötesinde, savcı ve müdafii ayrıntılı bir standart performans veya eşit etkiye sahip faaliyet göstermelerinin gerekli olduğuna da işaret etmez. Bu ilkeye göre mahkemedeki düelloda, düello edenler arasında bir eşitlik olmalı, yani her iki tarafa, kendi tezini hazırlaması ve sunmasına imkan tanıyan haklar, prensip olarak eşit kapsamda tanınmalıdır. Düello yoluyla halledilen cezai uyuşmazlıklarda da taraflardan birisine mızrak ve kalkan, diğer tarafa ise sadece küçük bir bıçak verilmesi adil olmazdı. Bu itibarla silahların eşitliği adaletin ve gerçeğin araştırılması bakımından hayati öneme sahiptir.²⁹

Alman öğretisinde gerek mahkeme kararlarında gerekse doktrinde adil yargılamanın bir gereği olarak silahların eşitliği ilkesine açıkça yer verildiği görülmektedir.³⁰ Bu ilkeye yönelik bir takım eleştiriler de bulunmaktadır. Bu eleştirilerin gerekçesi temel olarak şu şekildedir: *Alman sistemi de dahil olmak üzere kıta Avrupa'sı hukuk sisteminin yapısında bir taraf muhakemesi bulunmamakta; bilakis muhakeme daha çok devlet organları olan hakim ve savcı eliyle yürütülmektedir. Bu itibarla kıta Avrupa'sı hukuk sistemine yabancı bu sözde ilke, hukuki ve asıl ceza muhakemesini bir tarafa bırakıp, bir tür kendi kendini aldatmadır.*³¹ Ancak bu azınlık eleştirilerine rağmen, çoğunluk, silahların eşitliği ilkesini adil yargılamanın en önemli gereklerinden birisi olarak kabul etmektedir.

Muhakeme faaliyeti içindeki her işlem Sözleşme organları tarafından, davanın özelliğine göre, silahların eşitliği ilkesi bakımından ele alınmaktadır. Bir başka deyişle silahların eşitliği her somut olayda, onun özellikleri dikkate alınarak denetlenmekte³² ve başvuru nedeni olan eşitsizliğin, gerçekten yargılamayı adaletsiz kılıp kılmadığına bakılmaktadır.³³

²⁷ Borgers / Belçika: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en> adresinden kararın İngilizce metnine ulaşılabilir. Başvuru no: 12005/86; karar tarihi: 30.01.1991

²⁸ AMBOS, s.24.

²⁹ SILVER, s. 1037.

³⁰ İlgili BGH ve BVerfG kararları için bkz. Volker KREY, **Strafverfahrensrecht**, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, Berlin, Köln 1990, s.93

³¹ KREY, s.93 vd.

³² GÖLCÜKLÜ, s.227.

³³ İNCEOĞLU, s.213.

Silahlarda eşitliğin sağlandığı bazı hallerde, çelişmeli muhakeme ilkesinin ihlal edilebilmesi mümkündür.³⁴ AİHM, Niderost ve Huber / İsviçre kararında, ilk derece mahkemesinin Federal Mahkemeye gönderdiği ve uyuşmazlık konusunda kendi görüşünü içeren yazının uyuşmazlığın her iki tarafının da bilgisine sunulmamış olmasını silahlarda eşitlik ilkesine aykırı bulmamıştır. Nitekim söz konusu belgeden her iki tarafın da haberi yoktur. Ancak bu uygulama bakımından AİHM, silahlarda eşitlik ilkesine bir aykırılık olmasa da; çelişmeli muhakeme ilkesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Çünkü muhakemede tam bir çelişmenin sağlanabilmesi için muhakeme bakımından önemli enstrümanların tarafların bilgisine sunulması bir zorunluluktur.³⁵

2. HAKKIN KAPSAMI VE SAVUNMA BAKIMINDAN ÖNEMİ

İç hukukumuzdaki düzenlemeler ışığında bir tanım yapmak gerekirse tanık, kendisi hakkında yürütülmeyen bir muhakemede, uyuşmazlık konusu olayın ne şekilde gerçekleştiğine ilişkin olarak, beş duyu organından biri ya da birkaçı vasıtasıyla edinmiş olduğu bilgileri yetkili makam önünde açıklayan kişiyi ifade etmektedir.³⁶ Bununla birlikte AİHM'nin tanık kavramını ne şekilde ele aldığını ayrıca belirtmek gerekir. Nitekim Sözleşme'de yer alan birçok kavramda olduğu üzere, AİHM tanıklık kavramını da taraf devletlerin iç hukuklarından bağımsız, özerk bir kavram olarak değerlendirmektedir. Mahkemeye göre tanık; "*sanığa isnat edilen fiil hakkında bilgi veren herhangi bir kişi*"dir.³⁷

Bu bağlamda, AİHS'nin 6. maddesinin 3. fıkrasının (d) bendini, aynı madde- nin 1. fıkrasındaki genel ilkeyle (hakkaniyete uygun yargılanma hakkıyla) birlikte ele alan mahkemenin, tanık kavramını bilirkişileri de kapsar şekilde değerlendirdiği görülmektedir.³⁸ Söz konusu kimsenin ifadesinin soruşturma sırasında polis tarafından alınmış olmasının tanıklık statüsünün kazanılması bakımından bir önemi yoktur. İfadenin yazılı veya sözlü verilmesi ve video ya da ses kaydının alınmış olması da tanıklık statüsü bakımından bir önem taşımaz. Suç ortakları da ifadeleri yargılama- da kullanıldığı müddetçe tanık olarak mütalaa edilirler.³⁹ Dolayısıyla burada incele-

³⁴ İNCEOĞLU, s.240.

³⁵ Nideröst ve Huber / İsviçre <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en> adresinden kararın İngilizce metnine ulaşılabilir. Başvuru no: 18990/91; karar tarihi: 17.01.1995.

³⁶ Aynı yönde bkz. Yener ÜNVER-Hakan HAKERİ, **Ceza Muhakemesi Hukuku-I**, Adalet Yayınevi, Ankara 2012, s.302.

³⁷ Durmuş TEZCAN-Mustafa Ruhan ERDEM-Oğuz SANCAKTAR, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, Seçkin Yayınları, Ankara 2004, s.368.

³⁸ İNCEOĞLU, s.216; bilirkişi kavramının tanık kavramından ayrı ele alınması ve bilirkişiyi soruşturma hakkının 1. fıkradaki genel ilke kapsamında tanınması gerektiği yönünde bkz. GEMALMAZ, s.400.

³⁹ GEMALMAZ, s.400.

necek olan hak, bilirkişilere, mağdur ve suç ortaklarına soru sorabilmeyi ve onların beyanlarının doğruluğunu test edebilmeyi de kapsar şekilde bir içeriğe sahiptir.⁴⁰

AİHS'nin 6/3/d hükmünde sanığın iddia tanıklarının sorguya çekmesinin haricinde ayrıca çektirmesine de yer verilmiştir. Lafzi olarak ele alındığında bu düzenlemenin amacı, sanığın muhakkak surette tanıkları kendisinin sorguya çekmesinin gerekli olmadığı, müdafinin de bunu sanık adına yapacağını açıkça ifade etmektir.⁴¹

CMK'nın 201. maddesinde sanığın tanıklara, bilirkişilere ve duruşmaya çağırılmış diğer kimselere soru sorması güvence altına alınmıştır. Buna göre, *Cumhuriyet savcısı, müdafii ve vekil sıfatıyla duruşmaya katılan avukat; ...katılana, tanıklara, bilirkişilere ve duruşmaya çağırılmış diğer kişilere duruşma disiplinine uygun olarak doğrudan soru yöneltebilirler. Sanık ve katılan da mahkeme başkanı aracılığı ile soru sorabilir.* Görüldüğü üzere sanık bu kişilere sorularını hakim veya mahkeme başkanı aracılığı ile soracaktır. Ancak sanık bir müdafii yardımından faydalaniyorsa, müdafii söz konusu kimselere doğrudan soru sorma yetkisine sahiptir. Kanun koyucu müdafii tanıdığı doğrudan soru sorma yetkisini sanığa tanımamıştır.

Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki; savcı, müdafii ve vekil sıfatıyla duruşmaya katılan avukata tanınan doğrudan soru sorma yetkisinin Anglo-Sakson hukuk sistemindeki çapraz sorguyu hatırlatması nedeniyle, bizdeki bu kurumun da bazen çapraz sorgu olarak ifade edildiği görülmektedir. Ancak Anglo-Sakson hukukunun kendine has bir yapısı vardır ve taraf avukatları kendi tanıklarını öncelikle kendileri sorgulamakta daha sonra ise karşı tarafa sorgu yapma imkanı tanınmaktadır. Hakim ise sorguya herhangi bir şekilde müdahale etmemektedir. Ancak bizim hukukumuzda tanıkları öncelikle hakim sorgulayıp daha sonra taraflara karşılıklı soru sorma yetkisi verdiği için, çapraz sorgunun temel mantığında yer alan tanıkları tarafların sorgulaması söz konusu olmamaktadır. Bu nedenle CMK'da öngörülen sistemin tam anlamıyla bir çapraz sorgu olduğunun söylenemeyeceği kanaatindeyiz.⁴²

⁴⁰ İç hukukumuz bakımından CMK m.236/1'de "*Mağdurun tanık olarak dinlenmesi halinde, yemin hariç, tanıklığa ilişkin hükümler uygulanır.*"; Yemin verilmeyen tanıklar başlıklı CMK m.50/1/c'de ise "*Aşağıdaki kişiler yeminsiz dinlenir... Soruşturma veya kovuşturma konusu suçlara iştirakten... şüpheli, sanık veya hükümlü olanlar.*" denilmek suretiyle kanunkoyucu bu kimseleri de tanık kapsamında değerlendirdiğini açıkça ifade etmiştir.

⁴¹ AMBOS, s.37.

⁴² Aynı yönde bkz. CENTEL-ZAFER, s.663 vd.; Çapraz sorgunun doğrudan soru sormadan farklarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. F. Tom READ, "Çapraz Sorgu", in: CMK 2 Seminer Notları, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul 2005, s.26 vd. "Çapraz sorgu yöntemi adı verilen aslında sadece doğrudan soru sorma hakkından ibaret olan ve uygulaması esaslı bir hazırlığı gerektirdiğinden, bazı avukatlar dahil tatbikatçılar tarafından kullanılmayan bu yöntem iddia ve savunma faaliyetlerinin daha iyi yapılabilmesi ve maddi gerçeğin daha iyi ortaya çıkması bakımından son derece önemlidir. Aslında bu yöntem adil yargılanmanın en önemli hususlarından biridir." Bahri ÖZTÜRK-Mustafa Ruhan ERDEM, *Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku*, Seçkin Yayınevi, Ankara 2006, s.358

Doğrudan soru sorma yöntemi ile savunma, kendi tanıklarına kendi tezini doğrulatacak, karşı tarafın tanıklarına ise karşı tezin gerçeği yansıtmadığını açığa çıkartabilecek sorular sorma imkanına sahip olacaktır. Örneğin tanığın önceden kurguladığı şekilde beyanda bulunması halinde, müdafî doğrudan soracağı sorular ile onun ifadelerinin güvenilmezliğini ortaya çıkartabilecektir. Bu itibarla müdafî böyle bir yetkinin tanınmış olması savunma bakımından önemli bir avantaj oluşturmaktadır.⁴³ Savcıya ve katılan vekiline de tanınan bu yetkinin, taraflarca duruşma sırasında karşılıklı olarak kullanılmasıyla ise, muhakemede arzu edilen çalışma etkin bir biçimde sağlanmış olacaktır.

Soru sormanın kapsamı tanıklara aleyhe olan tüm açılardan soru sorabilmeyi de kapsar şekilde olmalıdır ki, çalışmeli muhakeme tam anlamıyla gerçekleşebilsin. Bu itibarla sanık iddia tanıklarına bir soru sorduktan sonra, tanığın verdiği yeni bilgilerle başka aleyhe durumlar ortaya çıkarsa bu durumda soru sorma hakkının sanığa yeniden tanınması gerekir.⁴⁴ Bu husus da CMK'nın 215. maddesinde “*suç ortağının, tanığın ve bilirkişinin dinlenmesinden... sonra bunlara karşı diyecekleri olup olmadığı... sanığa ve müdafîine sorulur*” denilmek suretiyle güvencelenmiştir.⁴⁵

Sanığın iddia makamının tanıklarına soru sorması ve bu şekilde onlarla yüzleşebilmesi savunma bakımından çok önemlidir. Bu sayede sanık, aleyhindeki tanık beyanlarının zayıf noktalarını ortaya koyup mahkeme huzurunda onların güvenilirliğini test edebilecek, sorduğu sorularla kendi lehine sonuçlar ortaya çıkartabilecek ve yargılama makamının uyumsuzluk konusu olayı sadece iddia makamının ileri sürdüğü şekliyle algılamasını önleme imkanına sahip olacaktır.

AİHM, savunmaya tanınan bu hakkın amacını, tanığın inandırıcılığını sarsmak ve onun güvenilirliğini denetlemek olarak tanımlamaktadır.⁴⁶

3. HAKKIN KULLANIMINA İLİŞKİN İSTİSNALAR

Sanığın duruşma sırasında iddia tanıklarına soru sorabilmesi, doğal olarak tanıkların dinlenmesi sırasında onun duruşmada bulunmasını gerektirir. Bu bağlamda soru sorma hakkı, duruşmada hazır bulunma hakkıyla yakından ilişkilidir.⁴⁷

⁴³ Veli Özer ÖZBEK, **CMK İzmir Şerhi**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2005, s.808.

⁴⁴ AMBOS, s.38.

⁴⁵ CMK'nın hükümlerine göre, tanık beyanının tartışılması ve onun beyanlarına karşı savunmanın soru yöneltme yetkisi sadece duruşma bakımından söz konusu olabilir. Çünkü kanuni düzenlemeye göre soruşturma aşaması gizlidir ve bu evrede örneğin Cumhuriyet savcısı tarafından bir tanığın dinlenmesinde savunmanın dinlemede hazır bulunması ve soru sorması mümkün değildir. CENTEL-ZAFER, s.245.

⁴⁶ GRABENWARTER, s.239.

⁴⁷ Nitekim tanıklar da dahil olmak üzere bütün deliller, ilke olarak sanığın hazır bulunduğu, kamuya açık bir duruşmada, bir argümanın gündeme getirilmesine imkan sağlayan bir ortamda ortaya konmalıdır. Karen REID, **Adil Bir Yargılamanın Güvenceleri**, (Çev. Bahar Öcal Düzgören) Scala Yayıncılık, İstanbul 2000, s.207.

Ancak makul gerekçelerle duruşmada hazır bulunma hakkına ilişkin getirilen kısıtlamalar, bazen sanığın iddia tanıklarına soru sorabilme imkanını da ortadan kaldırmaktadır. Bununla birlikte tanıkların korunması veya duruşmaya çıkartılmaması gibi nedenlere bağlı olarak başvurulmuş gizli tanık dinlenmesi veya duyduğunu söyleyen tanık beyanının alınması gibi uygulamalar da sanığın tanıklarla doğrudan yüzleşebilmesine engel olmaktadır. Kural olarak sanığın her davada kendisi aleyhine beyanda bulunan tanıklara soru sorma hakkı olmalıdır. Bu hakkın nesnel nedenlere dayanılarak istisnaen kısıtlanması ise meşru görülür. Ancak bu nedenlerin her zaman için somut ve meşru nedenler olması gerekir. Yargısal yarar ya da suçlarla etkin mücadele nedenlerine genel bir gönderme bu hakkın kısıtlanması bakımından yeterli değildir.⁴⁸

Bu bağlamda, özellik arzeden bir takım nedenlere bağlı olarak, tarafların tanıklar üzerinden eşit koşullarda çelişmesinden feragat edilebilir.⁴⁹ Sanığın duruşma salonunda bulunmasının sakıncalı olması (CMK m.200), erken alınan tanık beyanlarının duruşma sırasında tekrar alınmaması (CMK m.211), istinabe veya niyabet yoluyla tanık dinlenmesi (CMK m.180), gizli belge incelenmesi (CMK m.125), diğer tanıklar gibi dinlenmeleri kendileri veya devlet açısından tehlike oluşturan tanıkların gizli olarak veya değişik vasıtalar aracılığıyla dinlenmeleri (CMK m.47, m.58) bu istisnai durumlara örnek olarak verilebilir.

AİHM de, tanıklara soru sorma ve bu bağlamda delillerle doğrudan doğruya temas edebilmeyi, sanıklar bakımından mutlak bir hak olarak görmemektedir. AİHM'ye göre, mahkemeler, kanunun açıkça cevaz verdiği ve muhakemenin selameti açısından gerekli olan hallerde, tanıklara soru sorma ve delillerle doğrudan temas etme taleplerini reddedebilirler.⁵⁰ Ancak bu red kararı, soruya verilmesi beklenen cevabın maddi gerçeğin ortaya konulması bakımından önem arz edip etmediğinin takdir edilmesi suretiyle verilmelidir. Maddi gerçeğin araştırılması bakımından önemli olduğu açıkça belli olan bir sorunun sorulmasına izin verilmemesi, adil yargılanma hakkının ihlali kapsamında değerlendirilecektir.⁵¹

4. SUÇLULUĞUN İSPATI BAKIMINDAN TANIK BEYANININ ESASLI DELİL OLMASININ HAKKA İLİŞKİN İSTİSNALARA ETKİSİ

Yukarıda da belirtildiği üzere, daha önce dinlenen tanıkların, geçerli bir gerekçe yoksa, kural olarak duruşma sırasında da dinlenmesi ve sanığa onlara soru sorabilme imkanının tanınması gereklidir. Buna karşın kanunda açıkça belirtilmek suretiyle, makul gerekçelere bağlı olarak bu kurala istisna getirilebilmesi de müm-

⁴⁸ GRABENWARTER, s.237.

⁴⁹ LADEWİG, s.97; İNCEOĞLU, s.216.

⁵⁰ LADEWİG, s.97.

⁵¹ İNCEOĞLU, s.216; SCHROEDER, s.74.

kündür. Bu noktada Őu hususu da ayrıca belirtmek gerekir ki; olayın tek delili bir tanık beyanıysa veya başka delillerin de var olmasına rağmen mahkeme mahkumiyet hükmünü temelde tek bir tanık beyanına dayandırıyor (tanık beyanı esaslı delil ise); bu durumda AİHM söz konusu tanığın muhakkak (istisnasız) duruşmaya getirilmesini ve sanıkla yüzleştirilmesini adil yargılanma hakkı bakımından zaruri görmektedir.⁵² Nitekim sanığın bu önemdeki bir tanıĝa soru sorabilmesi, maddi gerçeĝin ortaya konulması ve yargılama makamında vicdani kanaatin saĝlıklı bir şekilde oluşabilmesi bakımından “olmazsa olmaz” bir gerekliliktir.

Bu bağlamda mahkumiyet hükmünün tamamen veya önemli ölçüde bir tanık beyanına dayanması halinde, sanığa bu tanığın beyanlarının doğruluĝunu test etme imkanı tanınmaması, kural olarak, adil yargılanma hakkının ihlaline neden olmaktadır.⁵³

Eĝer bu durumdaki tanık ölmüşse veya başkaca bir nedenle mahkemeye getirilmesi hiçbir şekilde mümkün olmuyorsa, mahkemedeki beklenen başkaca delil araştırmalarına devam etmesi ve yeni bir delile ulaşılmazsa da sanığın beraatine karar vermesidir.⁵⁴ Ancak olayda aynı yönde birden fazla tanık veya bir tanığın yanında başkaca belge veya belirti niteliğinde deliller varsa, mahkeme diĝer delillerle de olayı bir şekilde aydınlatabiliyorsa, bu durumda zorunlu nedenlerle, sanığa herhangi bir tanıĝı sorgulama veya onunla yüzleşme imkanının tanınmaması makul karşılanabilmektedir.⁵⁵

CMK'daki düzenlemelere bakıldığında kanundaki istisnalar dışında, tanıkların duruşma sırasında dinlenmemesi ve beyanlarını içeren tutanaklar üzerinden hüküm kurulması, savunma hakkını önemli ölçüde kısıtladığından, bu durum m.289/1/h'ye göre mutlak bozma sebebi (hukuka akesin aykırılık hali) teşkil edecektir. Bu itibarla istinabe veya niyabet yoluyla dinlenen tanıkların, daha sonra şartların elvermesi halinde muhakkak duruşmada tekrar dinlenmesi gerekir.

Tanık beyanının mutlak surette duruşma sırasında alınmasına ilişkin bir hüküm CMK'nın 210. maddesinde bulunmaktadır. *Duruşmada okunamayacak belgeler* başlıklı bu maddeye göre; *Olayın delili, bir tanığın açıklamalarından ibaret ise, bu tanık duruşmada mutlaka dinlenir. Daha önce yapılan dinleme sırasında düzenlenmiş*

⁵² GEMALMAZ, s.414 vd.

⁵³ LADEWIG, s.97; Bununla birlikte sanığın tanıklara soru yöneltme hakkı, Sözleşme'de duruşma bakımından güvence altına alınmıştır. Bu itibarla soruşturma sırasında aleyhteki tanıkların sorgulanmasına izin verilmemesi, duruşma sırasında bu tanıkların sorguya çekilmesi mümkün olduğu sürece adil yargılanma hakkının ihlalini oluşturmayacaktır. GEMALMAZ, s.402.

⁵⁴ Tanığın sonradan ölmesi ya da kaybolması durumunda AİHM'nin tanığın ortaya çıkartulamamasında devletin sorumluluĝu bulunup bulunmadığına da dikkat ettiĝi görülmektedir. Ferrantelli ve Santangelo / İtalya davasında başvuru sahipleri, ölü bir tanıĝa karşı konulamayacağını ileri sürmüşlerdir. AİHM ise, ölümden hükümetin sorumlu olmadığına ve yerel mahkemenin tanık ifadesinin diĝer delillerle doğrulandığına dikkati çekmiştir. Ferrantelli ve Santangelo / İtalya; Başvuru no: 19874/92 Karar tarihi: 07.08.1996; REID, s.211.

⁵⁵ Bkz. SCHROEDER, s.78, 86.

tutanağın veya yazılı bir açıklamanın okunması dinleme yerine geçemez. Bu hükümden ne anlaşılması gerektiği konusu tam bir netlik arz etmemektedir ve doktrinde tartışmalıdır. Bir görüşe göre bu madde hükmü genel olarak tüm tanıklar bakımından bir düzenleme getirmekte ve onların doğrudan doğruya mahkemece dinlenmesini hükme bağlamaktadır. Bu itibarla maddede geçen, *bir tanığın açıklamalarından ibaret ise*, ifadesine dayanarak, hüküm bir olayın tek delilinin bir tek tanığın beyanı olması haliyle sınırlı olarak anlaşılmamalıdır. Başka deliller bulunsa bile tanığın mutlaka duruşmada dinlenmesi gerekir. Bu bağlamda 211. maddedeki istisnalar olayın tek tanığı veya birden fazla tanığı olmasına bakılmaksızın tüm tanık delilleri bakımından geçerlidir.⁵⁶

Diğer bir görüşe göre ise, 210. maddedeki düzenleme olayın delilinin tek bir tanıktan ibaret olmasına ilişkindir. Bu itibarla tüm tanıklar duruşmada dinlenmelidir; ancak olayın tek delili bir tanık ise, istisnasız olarak bu tanığın duruşmaya getirilmesi gereklidir. Ölüm vs. gibi nedenlerle olsa bile, bu tek tanık duruşmaya getirilemezse sanık hakkında mahkumiyet kararı vermek mümkün değildir. Dolayısıyla 211. maddedeki istisnalar, olayın tek delilinin bir tanık olmadığı hallerle ilişkindir. Eğer olayın tek delili bir tanık ise, 211. maddedeki istisnalar bu tanık delili bakımından kabul edilemeyecektir.⁵⁷ Benzer hükmün yer aldığı CMUK'un 243. maddesinin, bazen Yargıtay tarafından da tek tanığa münhasır şekilde ele alınıp bu ikinci görüşe uygun içtihatlar ortaya konulduğu görülmektedir.⁵⁸

Özellikle söz konusu düzenlemeye ilişkin aynı hükmün CMUK'taki karşılığında yer almamasına rağmen, CMK'daki hükümde yer verilen "mutlaka dinlenir" ifadesi, bu kuralın tek delilin bir tanık olması haline münhasır olduğu izlenimi vermektedir. Nitekim mutlaka ifadesi, istisnasız anlamına gelmektedir. Bu bağlamda 211. maddedeki istisnaların tek delilin bir tanıktan ibaret olması haline münhasır olduğu düşünülebilir.⁵⁹ Bu şekildeki kabul edişin AİHM içtihatlarına da daha

⁵⁶ Cumhuriyet ŞAHİN, **Ceza Muhakemesi Kanunu Gazi Şerhi**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2005, s.600 vd.

⁵⁷ ÖZBEK, s.834; YURTCAN, s. 419.

⁵⁸ "Mahkeme kararını, sanıklardan birisinin babasının hazırlıktaki anlatımına dayandırdığına göre, bu tek tanığın CMUK'nın 243. maddesi gereğince duruşma sırasında dinlenmesi zorunludur." (1. CD. 3.12.1975; E.3041, K.3848) YURTCAN, s.419;

Olayın tek görgü tanığının "dinlenmesinin esas etkilemeyeceği gerekçesiyle duruşmada dinlenmeden hazırlık anlatımının okunmasıyla yetinilmek suretiyle hüküm kurulması, yasaya aykırıdır." (4. CD. 19.10.2004; E.2003/11011; K.2004/10182) ÖZBEK, s.832 .

⁵⁹ Bu görüşe karşın, CMK m.210'daki düzenlemenin tek tanığa münhasır anlaşılması halinde, birden çok tanığın olduğu uyumsuzluklarda, bazı tanıkların duruşmada dinlenmemesinin önünün açılacağı ve bunun da makul olmadığı ileri sürülebilir. Ancak delillerin duruşmaya getirilip mahkemece doğrudan bunlarla temas edileceğine ilişkin genel bir düzenleme CMK m.217/1'de bulunmaktadır. Söz konusu düzenlemeye göre; "*Hakim, kararını ancak duruşmaya getirilmiş ve huzurunda tartışılmış delillere dayandırabilir.*" Dolayısıyla kural tanıkların duruşmada dinlenmesidir; ancak bunun bazı zorunlu durumlarda (ör. CMK m.211'deki hallerde) istisnasız söz konusu olabilir. buna karşın uyumsuzlukta tek delil bir tanık ise bunun istisnasız olarak duruşmada dinlenmesi gerekir. Dolayısıyla bu görüş de kendi içinde tutarlı bir görüştür.

uygun olacağı ortadadır. Ancak CMK gerekçesine bakıldığı zaman tasarıda yer alan ve 210. maddeye tekabül eden 217. maddedeki düzenlemenin gerekçesinde kanunkoyucunun hiç de bu yönde bir iradesi olmadığı görülmektedir. Nitekim gerekçede bu düzenlemenin delillerin doğrudan doğrualığını belirtmek üzere yapıldığı ve 219. maddedeki (CMK. m.211) istisnalar haricinde olayın delili olan bir tanığın duruşmada dinlenmesi zorunluluğunu vurguladığı ifade edilmektedir.⁶⁰ Dolayısıyla kanunkoyucunun iradesinin yukarıda belirttiğimiz ilk görüşe uygun olarak oluşturulmuşu anlaşılmaktadır.

Bu konuda AİHM içtihatları ile oldukça uyumlu bir düzenleme 5726 sayılı Tanık Koruma Kanunu'nun⁶¹ 9. maddesinin 8. fıkrasında yapılmıştır. Söz konusu düzenlemeye göre; *bu Kanunun 5 inci maddesinin birinci fıkrasının (a) ve (b) bentlerine göre, hakkında tedbir uygulanan tanığın beyanı tek başına hükme esas teşkil etmez. Bahsi geçen ve tanık koruma tedbirleri başlıklı 5. maddenin (a) ve (b) bentlerindeki düzenlemeler ise tanığın a) Kimlik ve adres bilgilerinin kayda alınarak gizli tutulması ve kendisine yapılacak tebligatlara ilişkin ayrı bir adres tespit edilmesi. b) Duruşmada hazır bulunma hakkına sahip bulunanlar olmadan dinlenmesi ya da ses veya görüntüsünün değiştirilerek özel ortamda dinlenmesine ilişkindir.*

Görüldüğü gibi kanunkoyucu tedbir kapsamında tanığın kimliğinin gizli tutulduğu, sanığın yokluğunda dinlendiği, görüntüsünün veya sesinin değiştirildiği hallerde, tanık beyanının tek delil olarak hükme esas teşkil edemeyeceğini düzenleme altına alınmıştır. Böylelikle AİHM içtihatları ile uyumlu şekilde, sanığın doğruluğunu yüz yüze gelmek suretiyle test etme olanağına sahip olmadığı tanık beyanına dayanılarak, suçluluğa ilişkin sağlıklı bir vicdani kanaat oluşturulamayacağı kabul edilmiştir. Her ne kadar AİHM içtihatlarını tam olarak karşılamasa da, büyük ölçüde AİHS m.6/1'deki genel ilke ve m.6/3/(d)'deki tanıkları sorgulama hakkı bağlamında yaşanabilecek problemlerin önüne geçecek nitelikte olan bu düzenlemeyi yerinde bulduğumuzu ifade etmek isteriz.

⁶⁰ CMK. m.210'un tasarıdaki karşılığı olan 217. maddenin gerekçesi şu şekildedir: "217. maddenin (CMK. m.210) gerekçesinde de açıklandığı üzere, delillerin hükmü verecek mahkeme önünde ortaya konulması, tartışılması ve irdelenmesi adil yargılanma hakkının temel gereklerindedir. Bu itibarla duruşmada sanık ve tanığın ifadesine ait tutanakların okunması ile yetinilmesi, ancak zorunlu hallerde kabul olunabilir, 219. maddede (CMK m.211) söz konusu olduğu hallerde olduğu gibi..." ŞAHİN, s.600.

⁶¹ Söz konusu kanunun "tanık koruma tedbiri alınması gereken suçlar" başlıklı 3. maddesine göre Tanık Koruma Kanunu Hükümleri aşağıda sayılan suçlarla ilgili olarak uygulanabilecektir:

a) 26/9/2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanununda ve ceza hükmü içeren özel kanunlarda yer alan ağırlaştırılmış müebbet hapis, müebbet hapis ve alt sınırı on yıl veya daha fazla hapis cezasını gerektiren suçlar.

b) Kanunun suç saydığı fiilleri işlemek amacıyla kurulan bir örgütün faaliyeti çerçevesinde işlenen alt sınırı iki yıl veya daha fazla hapis cezasını gerektiren suçlar ile terör örgütünün faaliyeti çerçevesinde işlenen suçlar.

SONUÇ

AİHS'nin 6/3/d maddesine göre; “*iddia tanıklarını sorguya çekmek veya çek-tirmek,...*” adil yargılanma hakkı kapsamında sanığa tanınması gereken minimum haklardandır. Bu bağlamda sanığın, hakkında gerçekleştirilen yargılama faaliyeti sırasında tanıklara soru yöneltebilmesi, onlarla yüzleşebilmesi ve böylelikle onların beyanlarının doğruluğunu test etme imkanına sahip olması, adil bir yargılamanın yapılabilmesi bakımından zorunludur. İddia tanıklarının beyanlarının doğruluğunu test etme hakkı, köken itibarıyla Anglo-Sakson hukukundan gelen çelişmeli muhakeme ve silahların eşitliği ilkelerine dayanmaktadır: İddia makamıyla karşılıklı olarak tanık gösterip, tanıklara soru sorabilmek çelişmeli muhakemenin, bunu eşit koşullar altında gerçekleştirebilmek ise silahların eşitliğinin bir gereğidir.

Tanık beyanlarının doğruluğunu test etme hakkı, tanıklara aleyhe olan tüm açılardan soru sorabilmeyi de kapsar şekilde anlaşılmalıdır ki, çelişmeli muhakeme gerçek anlamıyla gerçekleşebilsin. Bu itibarla sanık iddia tanıklarına bir soru sorduktan sonra, tanığın verdiği yeni bilgilerle başka aleyhe durumlar ortaya çıkarsa bu durumda soru sorma hakkının sanığa yeniden tanınması gerekir.

Sanığın iddia tanıklarıyla yüzleşebilmesi ve beyanlarının doğruluğunu test edebilmesi, savunma bakımından çok önemlidir. Bu şekilde sanık, aleyhindeki tanık beyanlarının zayıf noktalarını ortaya koyup mahkeme huzurunda onların güvenilirliğini test edebilecek, sorduğu sorularla kendi lehine sonuçlar ortaya çıkarabilecek ve yargılama makamının uyuşmazlık konusu olayı sadece iddianın ileri sürdüğü şekliyle algılamasını önleme imkanına sahip olacaktır. Savunmaya tanınan bu hakkın amacı AİHM tarafından, tanığın inandırıcılığını sarsmak ve onun güvenilirliğini denetlemek olarak tespit edilmiştir.

Sanığın yargılama sırasında iddia tanıklarının beyanlarının doğruluğunu test etmesi, doğal olarak tanıkların dinlenmesi sırasında onun duruşmada bulunmasını gerektirir. Bu bağlamda söz konusu hak, duruşmada hazır bulunma hakkıyla yakından ilişkilidir. Ancak makul gerekçelerle duruşmada hazır bulunma hakkına ilişkin getirilen kısıtlamalar, bazen sanığın iddia tanıklarına soru sorabilme imkanını da ortadan kaldırmaktadır. Değişik içtihatlarında görüldüğü kadarıyla, AİHM de, tanıklara soru sorma ve bu bağlamda delillerle doğrudan doğruya temas edebilme-yi, sanıklar bakımından mutlak bir hak olarak görmemektedir. Mahkeme hakimi muhakemenin selameti açısından gerekli hallerde buna ilişkin talepleri reddedebilir. Ancak maddi gerçeğin araştırılması bakımından önemli olduğu açıkça belli olan bir sorunun sorulmasına izin verilmemesi, adil yargılanma hakkının ihlali kapsamında değerlendirilecektir.

Son olarak, olayın tek delili bir tanık beyanıysa veya başka delillerin de var olmasına rağmen mahkeme mahkumiyet hükmünü temelde tek bir tanık beyanına dayandırıyorsa, bir başka deyişle tanık beyanı esaslı delilse; bu durumda söz ko-

nusu tanığın muhakkak duruşmaya getirilmesi ve sanıkla yüzleştirilmesi gerekir. Nitekim sanığın bu önemdeki bir tanığa soru sorup onunla yüzleşebilmesi, maddi gerçeğin ortaya konulması ve yargılama makamında vicdani kanaatin sağlıklı bir şekilde oluşabilmesi bakımından zorunludur. AİHM'nin de bu yönde bir içtihat oluşturduğu görülmektedir. Bu bağlamda mahkumiyet hükmünün tamamen veya önemli ölçüde bir tanık beyanına dayanması (tanık beyanının esaslı delil olması) halinde, sanığa bu tanığın beyanlarının doğruluğunu test etme imkanının tanınmaması, adil yargılanma hakkının ihlaline neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- AMBOS, Kai. "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Yargılama Hakları - Silahların Eşitliği, Çelişmeli Önsoruşturma ve AİHS m.6," (Çev. Yener Ünver) in: **Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2004.
- BANASZAK SR., Ronald. **Fair Trial Rights of Accused**, Greenwood Pres, London 2002.
- BOOGS, Danny J. "The Right to Fair Trial", **University of Chicago Legal Forum**, 1998.
- CENTEL, Nur-Hamide ZAFER, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Beta Yayınevi, İstanbul 2011.
- ESSER, Robert. **Auf dem Weg zu einem europäischen Strafverfahrenrecht**, De Gruyter Rechtswissenschaften Verlags, Berlin 2002.
- FEYZİOĞLU, Metin. "5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu Hakkında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler," in: **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, S. 62, Ocak/Şubat 2006.
- GEMALMAZ, Burak. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Çapraz Sorgu", in: **Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2004.
- GOODPASTER, Gary. "On the Theory of American Adversary Criminal Trial", **The Journal of Criminal Law & Criminology**, Vol. 78, No:1, 1987.
- GÖLCÜKLÜ, Feyyaz. "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Adil Yargılanma", in: **AÜSBF Dergisi-İlhan Öztürk'a Armağan**, 1994/1-2.
- GRABENWARTER, Christoph. "Yargılama Güvenceleri-Adil Yargılama Hakkı (İHAS Md.6)", in: **Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku**, (Çev. Osman Can), Seçkin Yayınevi, Ankara 2004.
- HARRIS, David. "The Right To A Fair Trial In Criminal Proceedings As A Human Rights", **International and Comparative Law Quarterly**, 16, 1967.
- <http://ihami.anadolu.edu.tr>
- <http://www.echr.coe.int>

- İNCEOĞLU, Sibel. **İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı**, Beta Yayınevi, İstanbul 2002.
- KARAKEHYA, Hakan. “Ceza Muhakemesinde Maddi Gerçek”, in: **Eskişehir Barosu Dergisi**, Haziran 2006.
- KEYMAN, Selahattin. **Ceza Muhakemesinde Savcılık**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1970.
- KREY, Volker. **Strafverfahrensrecht**, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, Berlin, Köln 1990.
- KUNTER, Nurullah-Feridun YENİSEY-Ayşe NUHOĞLU, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Arıkan Yayınevi, İstanbul 2006.
- ÖZBEK, Veli Özer. **CMK İzmir Şerhi**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2005.
- ÖZTÜRK, Bahri-Mustafa Ruhan ERDEM, **Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2006.
- READ, F. Tom. “Çapraz Sorgu”, in: **CMK 2 Seminer Notları**, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul 2005.
- REID, Karen. **Adil Bir Yargılamanın Güvenceleri**, (Çev. Bahar Öcal Düzgören) Scala Yayıncılık, İstanbul 2000.
- ROXIN, Claus. **Strafverfahrensrecht**, C.H. Beck, München 1998.
- SCHROEDER, Friedrich-Christian. “Ceza Muhakemesinde Fair Trial İlkesi”, **Ceza Muhakemesi Hukukunda Fair Trial**, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul 1999.
- SILVER, Jay Sterling. “Equality of Arms and the Adversarial Process: A New Constitutional Right”, in: **Wisconsin Law Review**, 1990.
- ŞAHİN, Cumhur. **Ceza Muhakemesi Kanunu Gazi Şerhi**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2005.
- TEZCAN, Durmuş-Mustafa Ruhan ERDEM-Oğuz SANCAKTAR, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, Seçkin Yayınları, Ankara 2004.
- TOROSLU, Nevzat-Metin FEYZİOĞLU, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Savaş Yayınevi, Ankara 2006.
- ULUSLARARASI AF ÖRGÜTÜ, **Adil Yargılanma Hakkı**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- ÜNVER, Yener-Hakan HAKERİ, **Ceza Muhakemesi Hukuku-I**, Adalet Yayınevi, Ankara 2012.
- VOLK, Klaus. **Grundkurs StPO**, C.H. Beck Verlag, München 2005.